

УДК 343 2/7(73)
DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.2.44>

Є. Ю. Полянський

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права
Національний університет «Одеська юридична академія»

ЩОДО ГЕНЕЗИСУ АМЕРИКАНСЬКОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ

Стаття присвячена дослідженню генезису кримінального права США від витоків англійського загального права до сучасної концепції американського кримінального права з урахуванням соціокультурних, релігійних та політичних умов, які впливали на процес її становлення. Встановлено, що римська окупація англійських земель в I-IV столітті зумовила вплив культури та права Рима на суспільство англосаксів. Римське право впливало на майбутнє англійського права наступним чином: а) прямо – в період римського панування на Британському півострові; б) опосередковано – через закони, прийняті на основах римського права в V-XI ст (перший етап). Вказано, що становлення англійського загального права було наступним кроком до генезису американської кримінально-правової доктрини. З першої половини XVII століття почалося формування американського права, в основі якого хоча і знаходилося англійське право, але поступово воно зазнало змін, обумовлених суспільними реаліями колоніальних земель (другий етап). Третій етап знаменував оформлення самостійності американського права з проголошенням незалежності Сполучених штатів Америки. З 1776 року вплив англійського права стає мінімальним, а подальший розвиток американської кримінально-правової доктрини – унікальним. Четвертий етап генезису пов'язаний із Модельним кримінальним кодексом, розробленим Американським інститутом права в якості паттерну для кодифікації кримінального законодавства на федеральному та регіональному рівнях. Зроблено висновок, що внутрішня політика завжди мала не менший вплив на американське право, ніж релігія та культура, а, можливо, і значно більший. Вказано, що репресивний концепт американського кримінального права має виражену соціокультурну та внутрішньополітичну обумовленість.

Ключові слова: генезис, кримінально-правова доктрина американська кримінально-правова доктрина.

Постановка проблеми. З часів отримання Україною незалежності в науці кримінального права спостерігається тенденція до переосмислення пострадянської правової парадигми. Нормативізм поступається своїм провідним місцем у теорії, що посилює регулятивний вплив інших, ніж нормативно-правові акти, джерел права. Підвищується значущість правової доктрини, а її дослідження в науці стає дедалі актуальнішим.

Незважаючи на значну увагу у вітчизняній науці, проблематика правової доктрини залишається складною для розв'язання – науковці не в змозі дійти до єдиного знаменника в питаннях поняття правової доктрини, її співвідношення та

взаємодії з іншими елементами правової реальності, функціонального навантаження в правовій системі тощо. Водночас дані проблеми є об'єктивно зумовленими, адже активна фаза досліджень правової доктрини на сучасному методологічному рівні розпочалася не так давно.

Дослідження кримінально-правової доктрини США надає можливість отримати науковий продукт, який зможе бути безпосередньо використаний в українській теоретичній юриспруденції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою є роботи науковців, які займалися дослідженням загальних питань кримінально-правової доктрини, інститутів кримінального права США та американського права в цілому, зокрема: В.В. Дудченко, О.В. Зайчука, О.О. Зозулі, М.В. Кармаліти, О.М. Косте-

нію, Н.М. Пархоменко та інших. Крім того, з проблематикою дослідження правової доктрини пов'язані праці таких учених, як Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.О. Глушков, В.К. Гріщук, Н.О. Гуторова, Т.А. Денисова, П.О. Недбайло, С.В.Ківалов, В.О. Котюк, Т.В. Кухарук, М.І. Панов, П.М. Рабінович, М.М. Марченко, А.П. Заєць, ЛА. Луць, Н.М. Оніщенко, Н.А. Савінова, О.Ф. Скакун, Є.Л. Стрельцов та інші.

Вивченню саме кримінально-правової доктрини присвятили свої праці такі українські вчені: Д.О. Балобанова, М.М. Дмитрук, О.В. Козаченко, А.А. Музика, В.О. Навроцький, В.Я. Тацій, П.П. Сердюк, В.О. Туляков, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та інші.

Що стосується вивчення даної проблематики зарубіжними дослідниками, то серед них слід назвати таких авторів, як: Д. Бішоп, Е. Браун, Г. Векслер, Дж. Дреслер, С. Кадіш, У. Маршал, П. Робінсон, О. Скотт, У. Ла Фейв, Дж. Флетчер, Л. Шварц та ін. Необхідно відзначити масштабні досягнення в сфері кримінального права США, які належать А.В. Савченку.

Мета статті є дослідження генезису кримінально-правової доктрини США від витоків англійського загального права до сучасної концепції американського кримінального права з урахуванням соціокультурних, релігійних та політичних умов, які впливали на процес її становлення.

Виклад основного матеріалу. Римська окупація англійських земель в I-IV столітті зумовила вплив культури та права Рима на суспільство англосаксів. Для права Стародавнього Риму характерною була виключна роль правової доктрини, яка мала науково-практичне походження, а її джерелом слугували праці авторитетних юристів. У кримінальному праві США значення правової доктрини є не меншим, хоча в якості її джерела виступає переважно загальне (прецедентне) право.

Побудова системи кримінального права, виключні місце та роль правової доктрини в неї свідчать на користь спорідненості англоамериканської та давньоримської правової традиції в частині практичної доктринальності права. З поширенням християнства вплив римської культури та елементів суспільного буття на землі

англосаксів лише посилювався та зберігся навіть після падіння Імперії.

Римське право впливало на майбутнє англійського права наступним чином:

а) прямо – в період римського панування на Британському півострові;

б) опосередковано – через закони, прийняті на основах римського права в V-XI ст.

Надалі відмінності від права Континентальної Європи лише посилюються. Таким чином, першим етапом генезису кримінально-правової доктрини США стає започаткування традиції загального права на землях колишніх римських колоній в Британії.

Становлення англійського загального права було наступним кроком до генезису американської кримінально-правової доктрини. З першої половини XVII століття почалося формування американського права, в основі якого хоча і знаходилося англійське право, але поступово воно зазнало змін, обумовлених суспільними реаліями колоніальних земель.

Історія американської правової кримінально-правової доктрини невід'ємно пов'язана з юридичною думкою правників Великої Британії, адже до середини XVIII століття американське право було не більше ніж проекцією права країни-домініону, хоча поступово розвивало свої відмітні риси.

В цілому в XVII-XVIII століттях були видані праці низки авторитетних англійських юристів, на творчості яких завершується єдність англійської та американської правових доктрин, які будуть остаточно роз'єднані з 1776 року, тобто з проголошення незалежності американських колоній. З закінченням війни за незалежність почалася побудова нової американської держави. Даний процес виявився достатньо тривалим і закінчився значно пізніше, ніж з набуттям юридичної сили Конституцією США в 1787 році.

Становлення єдиної правової системи також відбувалося повільно та було пов'язано з необхідністю розв'язувати концептуальні проблеми. Як відомо, сучасна система права США є дворівневою та включає у себе федеральну ланку і локальні ланки на рівні штатів. Така структура пра-

вової системи була обумовлена так званим «Великим компромісом», який мав місце під час розроблення Конституції США.

З моменту колонізації Північної Америки континент був фактично поділений між декількома країнами: Англією, Францією, Іспанією, Голландією, пізніше — Мексикою. Згодом Англія витіснила Голландію з її територій, у свою чергу США придбали західні землі у Франції, відвоювали південний захід у Іспанії. Але кожна територія зберегла певні традиції держави-колонізатора, в тому числі і правові. Так право штату Луїзіана (колишньої французької колонії) взагалі не є характерним для англо-американської правової традиції, адже воно має значно більше спорідненості з континентальним європейським правом, що найбільше простежується у сфері цивілістики. Колишні колонії пішли шляхом юридичного конформізму, вибірково зберігши і англійське статутне право.

Так в 1777 році Джорджія визнала чинним кримінальне статутне та загальне право Англії, в 1778 році аналогічне рішення було прийнято в Кароліні. Ще раніше, в 1776 році, легіслатура Вірджинії видала ордонанс, відповідно до якого дійсним визнавався весь правовий масив Англії в частині, створеній раніше четвертого року правління англійського короля Джеймса I. Аналогічним чином це питання було вирішено в Індіані та Іллінойсі. У Вермонті рецепція англійського загального права носила дещо обмежений характер, так як передбачалося застосування лише тих прецедентів, які відповідали специфіці локальних суспільних відносин та відповідним обставинам справи і при цьому не суперечили Конституції.

В Коннектикуті взагалі не було прийнято жодної норми (до речі вона таки була прийнята лише 40 років потому), яка би регламентувала можливість застосування англійського загального права, тому воно продовжувало бути чинним де-факто. Відповідно до судового прецеденту, створеного Вірджинським судом, заборонялося цитування в судовій практиці рішень англійських судів, винесених після проголошення незалежності та створення США. Така точка зору була підтримана Верховним Судом Нью-Гемп-

шира, знайшла своє відображення в статутах Пенсильванії, Нью-Джерсі, Кентуккі. Рецепція англійського права штатами США означала також прийняття англійської кримінально-правової доктрини, адже достатньо згадати популярність «Коментарів» Уільяма Блекстона.

Юридична спадщина, що залишилася від англійського права, була трикомпонентною і до неї входили: а) судові прецеденти; б) статутне законодавство; в) праці вчених. Як ми вже побачили, усі ці елементи були прийняті американським правом. Альтернативного шляху його розвитку просто не було і не могло бути, адже на території колишніх англійських колоній існував юридичний монізм — системотворчі ідеї англійського права сприймалися як абсолютні істини. Прийняте в деяких штатах в 1790-1830-ті роки кримінальне законодавство відрізнялося незадовільними характеристиками. Зазвичай воно являло собою зібрання актів кримінально-правового характеру, які не мали між собою необхідного системного зв'язку.

Такий результат був цілком передбачуваним: по-перше, американське право успадкувало хаотичність та безсистемність англійського права, по-друге, перші американські статuti розроблялися нашвидкуруч за умов відсутності необхідного досвіду та теоретичного підґрунтя. По-третє, чимало кримінально-протиправних діянь залишалися «злочинами по загальному праву», тому вони не враховувалися в процесі систематизації. В підсумку, законодавство залишалося недоступним для пересічних громадян, які були не в змозі самостійно розібратися з його положеннями навіть в питаннях протиправності та караності поведінки.

Необхідність створення більш ефективного кодифікованого законодавства була очевидною, втім це завдання виявилася непростою. Перша відома спроба кодифікації (в сенсі розробки проекту повноцінного кримінального кодексу) пов'язується з ім'ям Едварда Лівінгстона. В 1826 році він завершив працювати над своїми примірниками Федерального кримінального кодексу та Кримінального кодексу Луїзіани. Його напрацювання були передо-

вими для того часу та відтворювали передові ідеї, виказані в творах Беккарія та Бентама. Проекти Лівінгстона склалися з чотирьох книг: «Про злочини та покарання», «Про процедуру», «Про докази та свідчення», «Про виправлення та тюремну дисципліну». Як зараз можемо побачити, концептуальний погляд автора був достатньо вузьким: до підґрунтя матеріального кримінального права він відносив лише злочинне діяння. Втім проект кодифікації Лівінгстона так і залишився лише набутком історії і не отримав реалізації в американському законодавстві. Іншою відомою кодифікацією, розробленою на доктринальних засадах, став проект Кримінального кодексу штату Нью-Йорк, автором якого був Девід Філд. Завдяки отриманому на практиці досвіду, Філд намагався максимально задовольнити потреби правозастосування: Кодекс значно звужував регуляторну сферу загального права.

Важливим є той факт, що проект Філда таки був схвалений легіслатурою штату Нью-Йорк та вступив у силу в 1881 році. На прикладі даного Кодексу можна простежити важливу тенденцію американського права — конкуренцію загального права з системними кодифікаціями, що безпосередньо вплинуло на стан правової, в тому числі і кримінально-правової доктрини. В цілому ж кодекс Філда був для свого часу новаторським, але в силу об'єктивних причин не привносив революційних змін у законодавство. І надалі американські кримінальні кодекси XIX століття відрізнялися казуальністю, еkleктичністю та безсистемністю та чітко віддзеркалювали усі недоліки англійської юридичної спадщини. Проте неможна обійти стороною процес поступового, але суттєвого зменшення значення судових прецедентів у порівнянні з англійським правом, що було зумовлено саме началом процесу кодифікації в США.

Починаючи з XIX століття в праві США спостерігається тенденція до зменшення частки злочинів за загальним правом та поступової повної регламентації кримінально-правових заборон у законодавстві. Сучасна ситуація, що склалася у сфері застосування американського загального права, є неоднозначною.

В більшості штатів існують заборони притягувати до відповідальності за вчинення злочинів за загальним правом — чи безпосередньо в статутному законодавстві, або ж такі заборони носять судовий характер. Як правило, злочини за загальним правом були включені до складу законодавства під час його систематизацій. Але залишається питання наявності у суддів права створювати нові склади злочинів.

Виявляється, що кримінальне право деяких зі штатів дозволяє чи не забороняє судову правотворчість в даному контексті. Як влучно зауважує І. Козочкін, «якщо навіть в якому-небудь штаті злочини за загальним правом скасовані, то цей факт ще не означає, що загальне право не є джерелом кримінального права, при цьому дуже важливим». Може бути наведено чимало прикладів законодавчих прогалин, які були оставлені або ж навмисно, або ж виявлені та використані судовою практикою.

Так Кримінальний кодекс штату Вісконсін прямо визначає статус загального права, яке може застосовуватися в усіх випадках, коли не суперечить положенням статутного законодавства. Крім визначення ознак злочинної поведінки загальне право продовжує цілком регламентувати низку найважливіших інститутів кримінального права. Влучно наводить історичний приклад І. Козочкін: «Щоб не потрапити на лаву підсудних, пересічна особа має знати не лише кримінальні закони, а ще й загальне право, а ще краще, як не без іронії відзначається в одному ранньому рішенні суду в штаті Нью-Джерсі — носити з собою кишенькове видання Блекстона».

Як ми бачимо, значна частина американського права знаходиться далеко поза межами законодавства. Правову систему США можна наводити в якості класичного прикладу розмежування понять права та законодавства при критиці нормативізму. Право завжди є ширшим за змістом за рахунок саме правової доктрини, і в американському праві її частка є величезною. Як ми зможемо побачити далі, специфіка загального права обумовлює дуалізм доктрини: вона має дві форми прояву, одна з яких знаходить своє відображення в концептуальних наукових працях, інша ж ціл-

ком засновується на судовій практиці. При цьому «судова правова доктрина» має два рівні, так як вона впливає на генеральну правову доктрину держави, тобто в значному ступені визначає її, а також реалізується на рівні регламентації певних правових інститутів. Протягом ХХ століття проблема кодифікації кримінального законодавства в США не втрачала актуальності.

Американськими правниками неодноразово піднімалося питання про необхідність уніфікації законодавства. Якщо ситуація на рівні штатів залишалася цілком зрозумілою, але невтішною, то федеральне законодавство, яке має бути єдиним та універсальним, знаходилося в нелогічно асистемному вигляді. Раціональним варіантом впорядкування юридичного хаосу вважалося створення єдиної загальноамериканської моделі кримінального кодексу, який був би прийнятий за основу законодавства легіслатурами штатів. Вироблення Модельного кримінального кодексу (Model Penal Code — англ.) проводилося Американським інститутом права з початку 30-х років минулого століття.

Роботу значним чином загальмували тогочасні суспільно-політичні та економічні проблеми, в результаті активна фаза дослідницьких робіт прийшла на другу половину 1950-х років. Виданий в 1962 році офіційний текст кодексу висвітлював інноваційний підхід по американського права. Нарешті Кодекс був системно структурований і складався з чотирьох частин, втім традиційно лише дві з них були присвячені матеріальному кримінальному праву, інші — регламентували процесуальні аспекти. Модельний кримінальний кодекс реалізував новий погляд на кримінально-правові інститути. Так, революційних перетворень зазнала теорія вини, яка була повністю переглянута та стала значно ближчою до «континентальної моделі».

Можна ґрунтовно стверджувати, що вихід у світ Модельного кримінального кодексу спричинив доктринальну революцію в кримінальному праві Сполучених Штатів Америки. До речі, Кодекс посягав на традиційні «сфери інтересів» американської кримінально-правової доктрини,

а саме — на загальне право шляхом суттєвого звуження сфери його застосування. Так, ті ж самі питання вини в кримінальному праві традиційно регулювалися загальним правом, при цьому різноманіття форм вини було просто вражаючим: їх можна було налічити не менш ніж п'ятнадцять, і навіть в судових рішеннях складно було прослідкувати, в чому проявлялися відмінності між ними. Структура Модельного кримінального кодексу також була цілком інноваційною, адже вона не мала прикладів у попередньому законодавстві.

Фактично Кодекс розв'язував цілих три складних питання американського кримінального права: 1) забезпечував системність законодавства та консолідацію його в єдиному кодифікованому нормативному акті; 2) зменшував сферу застосування загального права; 3) спрощував доступ до законодавства для пересічних осіб, усував колізії, які неминуче мали місце з огляду на плюралізм федерального законодавства, законодавства штатів та загального права. В цілому ж, Кодекс мав привести американське законодавство до єдиного знаменника, тобто уніфікувати його на території держави. Вплив Модельного кримінального кодексу на сучасне американське законодавство складно переоцінити. Протягом 1962-1985 років нові кримінальні кодекси були прийняті в тридцяти чотирьох штатах. Ще вісім штатів не отримали нові кодекси в результаті саботажу з боку легіслатур, які загальмували розгляд та прийняття проектів з різних причин. Втім, реальність дещо відрізнялася від сподівань співробітників Американського інституту права, адже правила новації Кодексу «втілювалися у життя» частково, так як жодна з легіслатур не прийняла Модельний кодекс в цілому — він використовувався як основа для розробки власних проектів кримінальних кодексів.

Як правило, використовувалися принципи кримінальної відповідальності, викладені в Кодексі, та визначення певних складів злочинів. Федеральне ж законодавство залишилося без змін взагалі, хоча Модельний кримінальний кодекс був в першу чергу зорієнтований на реформу загальнодержавної ланки кримінального

законодавства, так як кожний зі штатів прийняв свій власний варіант кодексу, які в порівнянні між собою мають не надто багато спільних рис. Напевно, відмова штатів цілковито замінити своє законодавство Модельним кримінальним кодексом багато в чому була продиктована і ідея американського федералізму, відповідно до якої, кожний зі штатів намагається зберегти свою ідентичність, а право, безперечно, є одним з елементів ідентичності. Також мали місце і суто утилітарні міркування, адже цілковита заміна кримінального права (не лише законодавства, до речі) вимагала реформування системи правосуддя, пенітенціарної системи, правоохоронних органів, юридичної освіти тощо. Такі зміни були надто незручними для всієї корпорації юристів, тому майбутнє Модельного кримінального кодексу було вирішено задалегідь.

Розвиток американського права в період від початку колонізації до проголошення незалежності США характеризувався значним впливом релігії, а сама релігійність переселенців була зумовлена, переважно, складнощами життя на нових територіях. Налагодження суспільного побуту призвело до секуляризації суспільства, що демонструється положеннями Білю про права, в якому було законодавчо закріплено відокремлення церкви від держави.

Культурне питання є надто складним в дискурсі реалій американського суспільства. Плюралізм культурних традицій призвів до унеможливлення виокремлення загально американської культури як такої. Такі відмінності найбільше проявляються між законодавчими системами штатів «початкової колонізації» та штатів, створених значно пізніше, — в другій половині позаминулого століття. Географічне положення, особливості способу виробництва, характеристики суспільних відносин сильно вплинули на системи кримінального законодавства штатів. Результатом стало більш суворе та репресивне законодавство центральних та західних земель, у підсумку – ставлення до питання смертної кари та її призначення та ін.

Внутрішня політика завжди мала не менший вплив на американське право, ніж релігія та культура, а, можливо, і значно більший. Функціонування в державі двох політичних партій, які постійно змагаються між собою за владу, часто призводить до втілення у життя неочікуваних ідей. Зумовлюється цей факт політичним популізмом під гаслами боротьби зі злочинністю. В результаті політика зумовила «спіраль посилення репресії» – мертвий кут, який ускладнює зниження ступеня репресивності законодавства, адже кожна із політичних партій при владі намагається отримати схвальну оцінку виборців, а тому має догоджати їхнім бажанням. Враховуючи зазначене репресивний концепт американського кримінального права має виражену соціокультурну та внутрішньополітичну обумовленість.

Висновки і пропозиції. Римська окупація англійських земель в I-IV столітті зумовила вплив культури та права Рима на суспільство англосаксів. Римське право впливало на майбутнє англійського права наступним чином: а) прямо – в період римського панування на Британському півострові; б) опосередковано – через закони, прийняті на основах римського права в V-XI ст (перший етап). Становлення англійського загального права було наступним кроком до генезису американської кримінально-правової доктрини. З першої половини XVII століття почалося формування американського права, в основі якого хоча і знаходилося англійське право, але поступово воно зазнало змін, обумовлених суспільними реаліями колоніальних земель (другий етап). Третій етап знаменував оформлення самостійності американського права з проголошенням незалежності Сполучених штатів Америки. З 1776 року вплив англійського права стає мінімальним, а подальший розвиток американської кримінально-правової доктрини – унікальним. Четвертий етап генезису пов'язаний із Модельним кримінальним кодексом, розробленим Американським інститутом права в якості паттерну для кодифікації кримінального законодавства на федеральному та регіональному рівнях.

Polianskyi Ye. On the genesis of American criminal law doctrine

The article deals with the genesis of criminal law of the United States of America since origins of English common law to modern concept of American criminal law taking into account the socio-cultural, religious and political conditions that influenced the process of its formation. It is found that Roman occupation of English lands in the 1st – 4th centuries determined the influence of the culture and law of Rome on the society of the Anglo-Saxons. Roman law influenced the future of English law in the following ways: a) directly – during the period of Roman rule on the British islands; b) indirectly – through laws adopted on the basis of Roman law in the 5th-11th centuries (first stage). It is indicated that the formation of English common law was the next step towards the genesis of the American criminal law doctrine. From the first half of the 17th century, the formation of American law began, which, although it was based on English law, gradually underwent changes due to the social realities of the colonial lands (second stage). The third stage marked the formalization of the independence of American law with the declaration of the independence of the USA. Since 1776, the influence of English law has become minimal, and the further development of the American criminal law doctrine is unique. The fourth stage of genesis is related to the Model Penal Code developed by the American Law Institute as a pattern for the codification of criminal law at both the federal and regional levels. It is concluded that domestic politics has always had as much, if not more, influence on American law than religion and culture. It is concluded that domestic politics has always had no less influence on American law than religion and culture, and perhaps much more. It is indicated that the repressive concept of American criminal law has a pronounced socio-cultural and domestic political conditionality.

Key words: *genesis, criminal law doctrine, American criminal law doctrine.*